

MƏTANƏT İBRAHİMOVA
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
Xarici Dillər Kafedrası
ibrahimova.matanat64@mail.ru

TEXNİKİ UNİVERSİTETDƏ İNGİLİS DİLİNİ ÖYRƏNƏN TƏLƏBƏLƏR ARASINDA LEKSİK BACARIQLARIN FORMALAŞMASI

XÜLASƏ

Xarici dilin tədrisi, kommunikativ, idrak, mədəniyyətlərarası və diskursiv komponentləri özündə cəmləşdirən çox mədəniyyətli xarici dil biliklərinin formalaşmasını əhatə edir. Bütün bu komponentlərin uğurla formalaşması üçün tələbələrə öyrənilən xarici dilin lüğət və qrammatikası bilikləri lazımdır. Bununla birlikdə lüğət hələ də imperativ rol oynayır. Xarici dil öyrətməkdə məqsəd xarici dildə ünsiyyət qurmaqdır. Əlbətdə ki, tələbənin lüğəti daha zəngin olmalıdır ki, ingilis dilində daha sərbəst danışa və fikirlərini ifadə edə bilsin. Məhz bu baxımdan, xüsusən də texniki universitetdə lüğət tədrisinin metodologiyasına və vasitələrinə diqqət yetirilməlidir. Xarici dilin uzun və davamlı öyrənilməsi prosesində, texniki universitetlərin tələbələri bu dildə ünsiyyət qurmağı öyrənməlidirlər və gördükləri, eşitdikləri, oxuduqlarına münasibətlərini bildirərək başqa bir dil və mədəniyyətin bir ünsiyyət vasitəsi olaraq xarici dildə, öyrənilən dilin şifahi və yazılı tərəfindən istifadə etmə bacarığını mənimsəməlidirlər. Bu sistemdə xarici dil lüğətinin tədrisinə xüsusi yer verilir. Nəticə etibarilə xarici lüğətlərin tədrisi leksik biliklərin, bacarıqların müxtəlif kontekstlərdə istifadə edilməsi, habelə leksik materialın mənimsənilməsi üçün bir strategiya və taktika toplusudur.

Effektiv nəticə əldə etmək üçün müəllim yalnız müasir alimlərin qeyd etdiyi kimi tədris materialını həqiqi pedaqoji prosesə uyğunlaşdırmaqla yanaşı, metodologiyaya və tədris vasitələrinə də diqqət yetirməlidir.

Açar sözlər: xarici dil, texniki universitet, lüğət, metodologiya, leksik material, ünsiyyət, bacarıq, yanaşma

İngilis dili dərslərində leksik material ilə əsaslı tədbirlərə ciddi diqqət yetirilir. Söz lüğəti ilə praktik tədbirlər, şagirdin idrak, sosial və nitq inkişafının əsasını təşkil edən intellektlə sıx bağlıdır. (¹Vinogradova N.F. İbtidai təhsilin məzmununda fənn, ümumi təhsil və universal bacarıqların nisbəti haqqında/Məktəbdə xarici dillər-2008, səh. 11-15). Müxtəlif növ leksik bacarıqların uğurlu formalaşması sözlə praktik və əqli hərəkətlər arasında güclü bir əlaqə ilə təmin edilir. Belə bir əlaqənin mövcudluğu aşağıdakı səbəblərlə ifadə olunur:

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.228>

1. Leksik bacarıqlar kifayət qədər yüksək səviyyədə məlumatlandırma tələb edir;

2. Leksik qaydalar təəssüf ki, yalnız kiçik bir söz qrupuna şamil olunur;

3. Çox vaxt qruplaşdırılmayan çoxlu sayda sözün rəşional yadda qalması tələbədən intellektual, könnüllü və emosional səylərə müraciət etməyi tələb edir.

Kommunikativ quruluşdakı leksik səriştəyə, R.P.Milrudun fikrincə, “nitq koqnitiv vəzifələrin həlli yolunun intellektual hazırlığı və bacarığı” daxildir (Milrud R.P. Məktəbdə xarici dil / xarici dillərin tədrisi bacarıqları.- 1999, s. 26-34). Söz lüğətini mənimsəmə zamanı ortaya çıxan nitq düşüncə vəzifələri şifahi zəkənin inkişafına kömək edir. Şifahi zəka, ümumiyyətlə, idrak fəaliyyətinin mahirliyini təmin edən üsullar sisteminin istifadəsini ifadə edir.

Psixoloji ədəbiyyatda şəxsiyyətin inkişafına informasiya yanaşmasının əhəmiyyəti qeyd olunur. Bu yanaşma tələbəninin məlumat əldə etmə bacarıqları sisteminin inkişafını təmin edir. Leksik məlumatlar da daxil olmaqla məlumat əldə etmək bacarıqları intellektualdır. Söz sənətinin ustalığına gəldikdə aşağıdakılar vacibdir: a) mənimsəmə bacarıqları və b) leksik məlumatların tətbiqi bacarıqları. İki növ bacarıq alınan məlumatın funksional istiqamətini təmin edir. Maarifləndirici hərəkətləri məlumatla həyata keçirdikdən sonra leksik biliklər kateqoriyasına keçir.

Leksik məlumatlar və onun fəaliyyətini təmin edən bacarıqlar sistem təhsilini təmsil edir. Belə bir sistemin quruluşuna aşağıdakılar aiddir: a) leksik məlumatların aşkarlanması; b) onun tələbə reyestrinə daxil edilməsi; c) lüğətin vacib xüsusiyyətlərinə (işarələrinə) diqqətin yönəldilməsi; d) əsas məlumatlara diqqət yetirmək; e) “bilişsel xəritə” imicinin formalaşması; f) leksikon məlumatların kodlaşdırılması; g) alınan məlumatları tələbəninin semantik yaddaş sisteminə köçürmək və genişləndirmək; h) yaddaş strukturlarında sözlər haqqında məlumatların dövrüyyəsi (leksik məlumatların qısamüddətli və uzunmüddətli yaddaşa kəşiməsi və ya əksinə); i) leksik məlumatların mürəkkəb təşkilati quruluşlara daxil edilməsi; j) tələbə şüurunda leksik informasiyanın qurulması, rəşional forma və metodların yaradılması.

İntellektual bacarıqların birinci qrupu leksik məlumatların onun saxlanması məqsədi ilə alınmasını və təşkilini təmin edir. Alınan məlumatlara əsasən onun təşkili və işləmə bacarıqları, məlumatlandırıcı tələbə bazası yaradılır.

İkinci bacarıq qrupu öyrənilən dildə danışıq fəaliyyətində alınmış və mütəşəkkil leksik məlumatların istifadəsinə yönəldilmişdir. İkinci qrupun bacarıqları müstəqil bir sistemi təmsil edir. Buraya daxildir: a) leksik informasiyanı yeniləmək bacarıqları; b) leksik məlumatları zehni lüğətdən qısamüddətli yaddaşa çevirmə bacarıqları; c) yenilənmiş leksik məlumatları nitqin qavranılmasında istifadə etmək məqsədi ilə “sxem” (“görüntü”) şəklində saxlamaq bacarıqları; d) məlumat yerləşdirmə bacarıqları; e) mövcud nitq vəziyyətində leksik informasiyadan istifadə etmək, yəni müəyyən bir kommunikativ vəzifəni həll etmək bacarıqları; f) lüğətin

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.228>

düzgün seçilməsini qiymətləndirmək bacarığı; h) leksik məlumatları dil formalarında təqdim etmə bacarıqları.

İntellektual bacarıqlar, leksik biliklərlə birlikdə ingilis dilində danışma fəaliyyətinin şüurlu tərkib hissəsini təşkil edir. Sözlərin keyfiyyətli bir nəslini təmin edir. Ünsiyyət aktlarında digər iştirakçıların ifadələrini başa düşməyə kömək edir. Bunlar tələbənin dil şüurunun vacib elementləridir. P. B. Gurvich yazırdı ki, “quruluşda şüurlu olan leksik bacarıqın həlledici spesifik cazibəsində onun mahiyyəti, yəni leksik məharətin gücü əks olunur” (³Qurviç P.B. Dil kafedralarında şifahi nitqin tədrisinin əsasları:1972, 156 s.).

Leksik və intellektual bacarıqların sıx qarşılıqlı əlaqəsi iki prosesə ciddi təsir göstərir: a) öyrənilən dil sisteminin ustalığı və b) xarici dildə nitqin tədrisi. Nitq fəaliyyətinin müxtəlif növlərinə daxil olan leksik bacarıqların onların komponentləri və ən şüurlu komponentləri kimi xarakterizə edilməsinə qısa nəzər salaq.

Leksik danışıq bacarığı “leksik vahidin seçilməsinin sintez edilmiş planı və onun digərləri ilə düzgün birləşməsi, bacarıq parametrlərində yerinə yetirilmək, leksik vahidin situasional istifadəsini təmin etmək və nitq fəaliyyətinin şərtlərindən biri” deməkdir (⁴Passov E.İ. Xarici dil ünsiyyətinin tədrisinin kommunikativ metodikasının əsasları 7, 1989. s. 276).

Dinləmə komponenti kimi leksik vahidlər “dinləyicinin psixoloji mexanizmlərinin leksik vahidə və uzunmüddətli yaddaşda saxlanılan daxili görüntü standartına bərabər xarici nitq signalı ilə qarşılıqlı təsirinə əsaslanan dinamik bir sistemdir” (⁵Bazina M.P. Şərti olaraq nitq məşqləri dinləməyi öyrətmək üçün leksik bacarıqların formalaşdırılması vasitəsi kimi, 1987. s. 167).

Leksik oxu bacarığı tələbəyə “məndəki leksik vahidləri qavramaq, tanımaq və dərk etmək üçün sintez edilmiş bir fəaliyyət göstərməyə” imkan verir (⁶Rəhman S.E. Leksik oxu bacarıqlarının formalaşdırılması üzrə iş sistemi: 1984, s.24).

Leksik bacarıqların formalaşma səviyyəsi daha yüksək və güclü olur, əgər onların formalaşması və işlədilməsi prosesi şagirdin idrak fəaliyyətləri ilə dəstəklənsə bu baş verir. Leksik və intellektual bacarıqların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, onların bir-birinə əlavə edilməsi bütövlükdə ingilis dilində nitqin keyfiyyət və kəmiyyət xüsusiyyətlərinin artmasına şərait yaradır. Şüur elementləri və leksik bacarıqların birgə işlənmə keyfiyyəti aşağıdakıları təmin edir: a) öz displeyinin monoloji və ya dialoq şəklində mənalı qurulması; b) öyrənilən leksik vahidlərin səs və vizual qavrayış ilə tez müəyyənləşdirilməsi; c) göstərilən nitq-idrak vəzifələrinin düzgün və sürətli həlli; d) öz düşüncələrini mövcud leksik vasitələrlə adekvat ifadə etmək; e) vizual və səs mənbələrində (mətnlərdə) məlumatın adekvat qavranılması və başa düşülməsi.

İngilis dilində ilkin bilik səviyyəsi tələbələrin intellektual səylərinin aşağı qiyməti ilə təmin edilir (⁷Simonov V.P., Təhsil minimumu: ölçmə, etibarlılıq. 1994, s. 31). a) Sözlərin fərqli modallıq şəklində tanınması; b) hazırlanmış şəkillərin

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.228>

tələbənin uzunmüddətli yaddaşında saxlanan standartlarla müqayisə edilməsi; c) sözlərin oxşar şəkilləri arasındakı fərq; d) qəbul edilmiş şəkillərin əvvəllər müəyyən edilmiş əlamətlərə (vizual və ya səs) görə fərqlənməsi.

Aşağıdakı intellektual hərəkət sözün lüğət vahidi kimi yadda saxlanmasını təmin edir. Bilişsel yanaşmanın tələblərinə uyğun olaraq, yadda saxlamaq həmişə şüurlu olmalıdır. R.P. Milrud qeyd edir ki, "yadda saxlama mexaniki, könüllü və bilavasitə uğurlu idrak fəaliyyəti üçün kifayət deyil" (⁸Milrud R.P. Məktəbdə xarici dil / xarici dillərin tədrisi bacarıqları.- 1999, s. 26-30). Buna görə sözlərin effektiv yadda saxlanması problemlərini həll etmək üçün metodistlər xüsusi qrafik sistem təklif edirlər. Bunlara aşağıdakılar daxildir: 1) klastr; 2) matris; 3) diaqram; 4) ağac; 5) ideoloji şəbəkə; 6) semantik xəritə.

Hər cür semantik qaydalar burada böyük əhəmiyyət daşıyır. Onlar yadda saxlamaq üçün mühüm rol oynayır: a) sözün quruluşu; b) fonetik forma; c) sözün qeyri-adi yazısı; d) başqa bir dilin (məsələn, ingilis dilinin) leksik sisteminin elementlərinin söz şəklində olması.

Leksik vahidlərdə olan əlamətlərə əsaslanaraq tələbə təkcə sözləri deyil, həm də müxtəlif əlaqələrini (məntiqi, assosiativ, söz qurma, sintaqmatik) xatırlayır. Fərqli bağlantılar hər cür semantik sxemlərin, zehni planların, hərəkətlərin sözü ilə (praktik və zehni) yadda saxlanmasını təmin edir.

Leksik bacarıqların işlənməsi, leksik bacarıqların assimilyasiya və təlim obyektini kimi formalaşdırılması prosesinə daxil olan bütün intellektual ehtiyatların üçdə birindən çoxu qədər işlədilər intellektual səriştələrlə təmin edilir. Tələbələrin sərif etdiyi intellektual bacarıqlar fərqli modalıq mətnlərində lüğətlərin sabit qavranılmasını təmin edir. Şagirdlər mətnlərin əsas fikrinin əks olunmasında leksik vahidlərin yerini və rolunu başa düşürlər.

Leksik bacarıqların növbəti inkişaf səviyyəsi tələbələrin reproduktiv fəaliyyətini təmin edir. Bu səviyyədə sözün reproduktiv və məhsuldar sahibi olması üçün xarakterik olan hərəkətlər formalaşır. Leksik biliklər burada şüurlu şəkildə tətbiq olunur. Sözlə hərəkətlər səhsiz, səmərəli şəkildə yerinə yetirilir. Bir əlamət, nümunə və model çox vaxt müəllimin özü ilə əməli hərəkətlərdir.

Leksik hərəkətlər sonradan bol dil danışıq təcrübəsi ilə əldə edilmiş inkişaf etmiş dil duyğusuna söykənərək, dilçilik və nitq intuisiyasına əsaslanaraq intuitiv şəkildə yerinə yetirilir.

Leksik dinləmə və oxu bacarıqlarının keyfiyyəti kimi avtomatlaşdırma aşağıdakılarla əlaqələndirilir: a) nitq axınında sözlərin vahid tanınması və anlaşılması; b) müqayisə əməliyyatlarının azaldılması; c) sözlərin mənası barədə tez qərar vermək. Halbuki leksik danışıq qabiliyyətinin avtomatlaşdırılması özünü aşağıdakı kimi göstərir: a) sözün yaddaşdakı ani aktuallaşmasında və ondan tez çıxarılmasında; b) sözün minimum vaxt miqdarı ilə düzgün istifadəsində (leksik birləşmə, qrammatika).

Leksik nitq bacarıqları üçün çeviklik mövcud leksik materialı yeni ünsiyyət şəraitində birləşdirmək, onun əsasında yeni nitq-idrak və kommunikativ cəhətdən vacib vəzifələrin həllində özünü göstərir. Ümumilikdə və xüsusən leksik qabiliyyətlərin çevikliyi "leksik vahidlərin qaranlıq əlaqələrini idarə etmək qabiliyyətidir" (⁹Qurviç P.B. Dil kafedralarında şifahi nitqin tədrisinin əsasları, 1973, 156s).

Nitq bacarıqlarının bir hissəsi kimi leksik əməliyyatları yerinə yetirmək köhnə yaddaş strukturlarına təsnifata əsaslanan biliklərin daxil edilməsini əhatə edir. Bu vəziyyətdə mövcud leksik biliklərin birləşməsi və yeni qurulması baş verir.

Leksik bacarıqların inkişafındakı son mərhələ yaradıcı bir mərhələdir. P.B. Qurviçin terminologiyasında bu, "leksik bacarıq" səviyyəsidir (¹⁰Qurviç P.B. Dil kafedralarında şifahi nitqin tədrisinin əsasları.156s). Bu mərhələdə söz nitq fəaliyyətinin bütün növlərinə daxil edilir. Nəzərdə tutulan mərhələ I.A. Zimneyin tərifi ilə leksik vasitələrdən istifadə etməklə "düşüncənin formalaşma səviyyəsi" ilə əlaqələndirilə bilər (¹¹Vinter I.A. Xarici dillərin tədrisinin psixoloji aspektləri, 1985, s.160). Şagirdlərin nitq yaradıcılığı ilə əlaqələndirilir. Tədqiq olunan bölmələrin yaradıcı istifadəsi fərqli kontekstlərdə, fərqli nitq fəaliyyətində həyata keçirilir.

Tələbələrin nitq yaradıcılığını bitmiş bir proses hesab etmək olar. Mənimşənilən hissələrin ayrıca nitq nümunələrinə daxil edilməsi ilə başlayır və işlədikləri mətnlərin mənalarını dərk edərək ətraflı açıqlamaların qurulması ilə başa çatır.

Qəbul səviyyəsində leksik yaradıcılıq səviyyəsi mətnlərdə vahidlərin sintez edilmiş qavranılması ilə əlaqələndirilir. Leksik hərəkətlər vahid bütövlükdə sintez olunur. Bütün xüsusi hərəkətlərin ingilis sözü ilə birləşməsi mətni vahid qavrayış, onun semantik hissələrini və bütövlükdə mənasını tez bir şəkildə müəyyənləşdirir. Bu vəziyyətdə şagirdin şüuru yaradıcı hərəkətlər etməyə yönəldilir. Bunlar ünsiyyət ilə əlaqələndirilir, yəni, kommunikativ bir aktda tərəfdaşların kommunikativ qarşılıqlı əlaqəsi ilə.

Yaxşı təşkil olunmuş intellektual fəaliyyət nitq bacarıqlarına ciddi təsir göstərir. Şagirdlərin zehni qabiliyyətlərinin böyüməsi ilə yanaşı İngilis siniflərindəki bütün təhsil fəaliyyətlərinin əsas obyektı olan nitq bacarıqları və qabiliyyətləri yaxşılaşdırılır. Bu, dil olmayan universitetdə ingilis dilini öyrətməkdə şəxsiyyət yönümlü, kommunikativ və kommunikativ-idrak yanaşmalarının məqsəd və vəzifələrinə tam cavab verir.

Ədəbiyyat:

1. Bazina M.P. Şerti olaraq nitq məşqləri dinləməyi öyrətmək üçün leksik bacarıqların formalaşdırılması vasitəsi kimi: - M.: 1987.-167s.
2. Buxbinder V.A. Orta məktəbdə lüğət təhsilinin əsasları. Kiyev: 1971.-558s.

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.228>

3. Vinogradova N.F. İbtidai təhsilin məzmununda fənn, ümumi təhsil və universal bacarıqların nisbəti haqqında / Məktəbdə xarici dillər-2008.-№4.-s.11-15.
4. Qurviç P.B. Dil kafedralarında şifahi nitqin tədrisinin əsasları: Mühazirələr kursu.- Part1.-Vladimir: VGPI, 1972.-156 s.
5. Winter I.A. Xarici dillərin tədrisinin psixoloji aspektləri.M .: Təhsil, 1985.-160 s.
6. Milrud R.P. Məktəbdə xarici dil / xarici dillərin tədrisi bacarıqları.- 1999.- №1.- s.26-34.
7. Passov E.İ. Xarici dil ünsiyyətinin tədrisinin kommunikativ metodikasının əsasları.-M.: Rus dili, 1989.-276s.
8. Rəhman S.E. Leksik oxu bacarıqlarının formalaşdırılması üzrə iş sistemi: 1984.-173s.
9. Simonov V.P., Təhsil minimumu: ölçmə, etibarlılıq. Pedaqogika.-1994.-№4.
10. Şatilov S.F. Orta məktəbdə alman dilinin tədrisi üsulları.-M.: Təhsil. 1986.-223 s.

M.H.İBRAHİMOVA

FORMATION OF LEXICAL SKILLS IN STUDENTS STUDYING ENGLISH AT TECHNICAL UNIVERSITY SUMMARY

Teaching a foreign language involves the formation of a multicultural foreign language competency, which includes communicative, cognitive, compensatory, intercultural and discursive components. For the successful formation of all these components, students need knowledge of the vocabulary and grammar of the studied foreign language. However, vocabulary still plays an imperative role. The purpose of teaching a foreign language is the ability to communicate in a foreign language. And, of course, the richer and more diverse the student's vocabulary, the freer he will speak and express his thoughts in English. It is in this connection that emphasis should be placed on the methodology and tools of teaching vocabulary, in particular in a non-linguistic university. In the process of a long and continuous study of a foreign language, students of non-linguistic universities should learn to communicate in this language and realize their speech intention to establish contact and understanding with speakers of another language and culture, expressing their attitude to what they saw, heard, read, etc. , in other words, they must master a foreign language as a means of communication, as well as the ability to use the oral and written side of the language being studied. In this system, a special role is given to teaching foreign language vocabulary. As a result, teaching foreign language vocabulary is a formed set of lexical knowledge, skills and abilities to use them in various contexts, as well as the strategy and tactics of learning lexical material.

In order to obtain an effective result, the teacher must not only adapt, as modern scientists note, the teaching material to the real pedagogical process, but also focus on the methodology and teaching tools. In this article, we paid special attention to innovative, active methods, which together with the traditional methodology will have a higher result.

Keywords: foreign language, technical university, vocabulary, methodology, lexical material, communication, skills, approach

М.Г.ИБРАГИМОВА

**ФОРМИРОВАНИЕ ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ У СТУДЕНТОВ,
ИЗУЧАЮЩИХ АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК В ТЕХНИЧЕСКОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ
РЕЗЮМЕ**

Обучение иностранному языку предполагает формирование общекультурной иноязычной компетенции, в которую входят коммуникативная, когнитивная, компенсаторная, межкультурная и дискурсивная составляющие. Для успешного формирования всех названных компонентов учащимся необходимо знание лексики и грамматики изучаемого иностранного языка. При этом лексика все же играет императивную роль. Цель обучения иностранному языку заключается в умении общаться на неродном языке. И, конечно же, чем богаче и разнообразнее вокабулярии студента, тем свободнее он будет говорить и выражать свои мысли на английском языке. Именно в связи с этим следует делать акцент на методологии и инструментарии обучения лексике, в частности в неязыковом вузе. В процессе длительного и непрерывного изучения того или иного иностранного языка, студенты неязыковых вузов должны учиться осуществлять общение на этом языке и реализовать речевое намерение для установления контакта и взаимопонимания с носителями другого языка и культуры, выражая свое отношение к увиденному, услышанному, прочитанному и пр., иными словами, они должны овладеть иностранным языком как средством общения, а также умением пользоваться устной и письменной стороной изучаемого языка. В данной системе особая роль отводится обучению иноязычной лексике. Как результат, обучение иноязычной лексике представляет собой сформированную совокупность лексических знаний, навыков и умений их использования в различных контекстах, а также стратегию и тактику усвоения лексического материала.

С целью получения эффективного результата преподаватель должен не только адаптировать, как отмечают современные ученые, учебный материал к

<https://doi.org/10.59849/2224-9257.2024.1.228>

реальному педагогическому процессу, но и делать акцент на методологии и инструментарии обучения. В данной статье мы обратили особое внимание на инновационные, активные методы, которые в совокупности с традиционной методологией будут иметь более высокий результат.

Ключевые слова: иностранный язык, технический университет, словарный запас, методология, лексический материал, общение, навыки, подход

Rəyçi: Filologiya üzrə elmlər namizədi, dosent R.V. Məmmədova